

FIGURENTHEATER BECIJFERD

Roel Daenen

Dit artikel is, net zoals het artikel *Verdiepingen in het figurentheatererfgoed* van Veerle Wallebroek, gebaseerd op *Bouwplan van Het Paradijs, het onderzoek naar de behoefte, de haalbaarheid en de wenselijkheid van een (t)Huis voor het figurentheater in Vlaanderen*. Dit onderzoek werd door Het Firmament gevoerd tussen 2005-2009 en verliep in drie fases. De eerste fase onderzocht de wenselijkheid, de haalbaarheid en de behoefte aan een (t)Huis voor het figurentheater in Vlaanderen. Zo werden zoveel mogelijk figurentheatercollecties opgespoord en de beheerders ervan bevraagd. Deze laatste twee fasen bouwden verder op de beleidsaanbevelingen en de onderzoeksresultaten van de eerste fase. De tweede fase spitste zich toe op de inventarisatie en registratie van de gesignaleerde figurentheatercollecties. De derde fase onderzocht wat de potentiële doelpublieken van het (t)Huis verwachtten. De drie onderzoeksrapporten zijn online consulteerbaar op www.hetfirmament.be.

Wat weten we precies over het kwantitatieve luik van het figurentheaterveld in Vlaanderen? Vragen als 'Over hoeveel gezelschappen gaat het?', 'Hoeveel producties brengen ze op jaarbasis?', 'Welken soorten materieel (en immaterieel) erfgoed beheren ze, hoe gaan ze ermee om?', 'Welk repertoire spelen ze, en waar?'... leverde bij aanvang van het haalbaarheidsonderzoek slechts heel sterk gefragmenteerd materiaal op. Mede dankzij de uitgebreide bevraging rondes, consultatie- en informatiemomenten die Het Firmament sinds 2005 organiseert, krijgen de diverse overheden, onderzoekers, studenten, figurentheatremakers zelf en andere belangstellenden een klare kijk op deze rijke en diverse tak van de podiumkunstensector.

HOEVEEL EN WAAR?

Bij de start van het haalbaarheidsonderzoek in oktober 2005 bleek een eerste obstakel het ontbreken van elk overzicht van de figurentheatersector. Als toenmalig erkende 'koepelorganisatie volkscultuur' beschikte Het Firmament weliswaar over een lijst met actieve en niet-actieve acteurs, dito gezelschappen en contacten, maar deze bleek onvolledig. Met Jan Vandemeulebroeckes inventarisatie uit 1986 werd de lijst aangevuld, zij het met voornamelijk inactieve theatergezelschappen en spelers. Dat was geen verrassing, gezien diens onderzoek meer dan twintig jaar geleden gevoerd werd. Research op het internet leverde nog bijkomende namen en coördinaten op. Verder werd gebruik gemaakt van

de 'sneeuwbalmethode', waarbij aan respondenten gevraagd werd andere personen aan te duiden die voor dit onderzoek in aanmerking kwamen. Vermoedelijk kon het aantal respondenten nog hoger zijn, maar een aantal ontbonden en/of minder bekende gezelschappen konden om diverse redenen niet worden opgespoord. Het lot van deze collecties en het profiel van deze gezelschappen is dan ook onduidelijk. Zo werden er uiteindelijk 127 gezelschappen onderzocht. Dit aantal moet begrepen worden in het licht van de snapshot die dit haalbaarheidsonderzoek opleverde, en is dus niet exhaustief en definitief. Ook het figurentheaterveld is voortdurend in beweging.

De provincie Antwerpen heeft de grootste concentratie figurentheatres: 37,8%, gevolgd door de provincie Oost-Vlaanderen met 30,3%. Daarna komt de provincie West-Vlaanderen, met 14,3% van de gezelschappen. Op de vierde plaats komt de provincie Vlaams-Brabant

(met inbegrip van het Brussels Hoofdstedelijk gewest): 10,1%. Limburg sluit de rij, met 5,9% van het aantal figurentheatergezelschappen. Van 1,7% kon de vestigingsplaats niet achterhaald worden. Binnen deze provinciale opdeling vindt men de grootste concentratie figurentheatergezelschappen in de Antwerpse en Gentse agglomeraties.

HOEVEEL KEER?

De actieve theaters hebben een erg uiteenlopend profiel. Dat kan afgeleid worden uit de cijfers die de respondenten van het onderzoek opgaven van het aantal voorstellingen per seizoen (zie tabel 1).

Die tonen aan dat er grote verschillen bestaan tussen de theaters onderling. Sommige gezelschappen zijn immers gelegenheidsgezelschappen, die slechts sporadisch een voorstelling spelen. Andere voeren dan weer verschillende voorstellingen per dag op, met dikwijls met verschillende producties die tezelfdertijd lopen.

Tabel 1: aantal voorstellingen per seizoen

0 - 25 voorstellingen: 34,8%
25 - 50 voorstellingen: 13%
50 - 100 voorstellingen: 17,4%
100 - 200 voorstellingen: 15,2%
> 200 voorstellingen: 8,7%
onbekend aantal voorstellingen: 10,9%

WAAR?

Ook op dit vlak is het verscheidenheid troef. Dit citaat van een jonge theatermaker is illustratief voor dit aspect van het figurentheaterbedrijf: 'Voor deze eerste productie gaf ik voorstellingen in mijn eigen woonkamer, die voor de gelegenheid werd omgebouwd tot een theaterzaal met een capaciteit van 30 toeschouwers. Dit moet nog deftig geëvalueerd worden, maar lijkt op het eerste gezicht voor herhalings vatbaar.'

Maar figurentheater blijkt in de allereerste plaats een ambulante gebeuren. Zowat overal kan gespeeld worden. Feest-, turn-, parochie- en andere zalen, in culturele centra, in openlucht op festivals en feesten... dit lijstje voorbeelden is slechts een greep uit de lange lijst van speelplekken waar figurentheater wordt opgevoerd. Iets meer dan één vierde van de gezelschappen zegt een eigen zaal te hebben, waarin zowel repetities als voorstellingen worden gegeven. De capaciteit van deze speelplekken varieert tussen 30 plaatsen (huiskamer) en 200 zitjes. Eén gezelschap heeft zelfs twee zalen: een grote en een kleine. Dat maakt dat 74,5% van de bevroegde gezelschappen geen eigen locatie kan bespelen. Voor repetities, voorstellingen, vergaderingen... is men met andere woorden dus aangewezen op andere dan de eigen infrastructures. Dat heeft ontegensprekelijk impact op de aard van de producties die deze reizende gezelschappen brengen – (grote) decorelementen, die keer op keer moeten opgezet en afgebroken worden, enz.

DIPLOMA'S?

Figurentheatermakers blijken 'het vak' op verschillende manieren te leren, zowel vroeger als nu. De kennisoverdracht gebeurt op diverse manieren, en bijna altijd op informele manier. Tabel 2 is indicatief, want ook bij deze vragen maakten de respondenten vaak melding van verschillende elementen in hun opleiding en/of ervaringen.

Tabel 2: opleidingsvorm

"al doende": 44,6%
Het Firmament / School voor Poppenspel: 23,1%
Workshops: 7,9%
Acteursopleiding: 6,9%
Workshops Dommelhof: 5,3%
Opleiding in het buitenland: 4,6%
Andere: 4%
Workshops Vlaams Verbond voor Poppenspel: 3,6%

Bijna de helft van de figurentheatermakers heeft geen of een beperkte opleiding genoten. Het leerproces vond 'al doende' plaats, ofwel bij een al bestaand gezelschap, ofwel op basis van eigen bevindingen. Opleidingen gebeuren haast altijd in functie van de noden van een bepaalde bezetting in een bepaald werk of repertoire. Het Firmament (en diens formele voorganger, De Centrale voor Poppenspel, met daarin de School voor Poppenspel) was een grote leverancier van figurentheater-spelers. De organisatie stoomde bijna één vierde van de bevroegde figurentheaterrespondenten klaar voor het podium. Workshops allerhande blijken ook noden te lenigen. Sporadisch worden deze bij gezelschappen zelf georganiseerd, wat vaak ook een dankbaar moment is om 'jong bloed' op te sporen en aan te trekken. Slechts een kleine minderheid heeft een hogere theateropleiding gevolgd.

Zopas verscheen in het jongste nummer van *farò*. Tijdschrift over cultureel erfgoed in Vlaanderen een scherpe analyse van de stand van zaken over de figurentheater-opleiding(en). Er wordt in dat verband ook weleens gewag gemaakt over een 'creatieve bloedarmoede' in de sector. Nieuwe gezelschappen maken maar mondjesmaat hun opwachting. Dat wordt mee veroorzaakt door het feit dat er geen formele opleiding bestaat. Dat zorgt dan weer voor een vicieuze cirkel: het beperkt aantal (nieuwe) gezelschappen betekent dat de arbeidsmarkt voor acteurs snel (en voor lange tijd) verzadigd wordt. Precies de grootte van die afzetmarkt weegt door als een belangrijk argument om een formele opleiding te starten.

WERK, WERK, WERK

62,8% van de respondenten zegt dat hun bezigheden op het vlak van figurentheater niet hun 'hoofdactiviteit' is. Hun beroepsinkomen wordt met andere woorden door andere activiteiten verzekerd. Voor deze grote meerderheid betekenen de inkomsten uit voorstellingen met andere woorden een mooie bijverdienste, waarmee o.m. verplaatsingen, repetitieruimte, promotiemateriaal mee betaald wordt. 37,2% van de respondenten is daarentegen voltiids met figurentheater bezig en haalt er ook het volledige beroepsinkomen uit. Een kanttekening die hierbij kan gemaakt worden, is dat deze situatie leidt tot spraakverwarring. Er zijn tal van 'professionelen' die niet erkend zijn, maar wel leven van hun theaterwerk – wat hen in beleidstermen tot 'amateurs' maakt, wat niet helemaal correct is.

VOOR WIE?

Geen enkele van de respondenten maakt gebruik van publieksonderzoeken om een zicht te krijgen op hun publieksprofiel. Voor de ene is zo'n vraagstelling weinig relevant, gezien zij al jaren een vaste afzetmarkt vinden bij de culturele centra. Anderen daarentegen mikken heel specifiek op de doelgroep van lagere scholen en kleuterscholen, en hebben zich derhalve gespecialiseerd in een voor deze leeftijdsgroepen geschikt repertoire. Opvallend is wel dat bijna alle respondenten vermelden dat het aanbod voor 'families' wordt uitgewerkt, met inhoudelijke en speltechnische elementen die alle categorieën van de klassieke opdeling van de marketing kunnen bestrijken. Ze stellen dus zelf theater aan te bieden met een grote inhoudelijke gelaagdheid. Respondenten konden ook verschillende keuzes opgeven. Tabel 3 is dus eerder indicatief.

Tabel 3: doelpubliek

Kleuters: 38,8%
Kinderen tussen 6 en 12: 32,9%
Tieners: 11,6%
Volwassenen: 16,7%

FIGUREN IN ALLE MATEN EN SOORTEN

Hoe zit het met de soorten figuren waarvan figurentheatermakers gebruikmaken? Als men het over figurentheater heeft, komt wel eens het beeld van de klassieke paddestoel-met-gordijntjes en handpoppen ter sprake. In tegenstelling tot dit populaire beeld zijn er echter weinig figurentheaters die zich specialiseren in één systeem. De meerderheid maakt immers gebruik van diverse vormen, die ze bovendien ook nog eens verschillend benoemen (zie tabel 4).

Tabel 4: systeem

Handpoppen: 19,2%
Bekpoppen: 13,5%
Objecten: 12,8%
Stangpoppen: 11%
Stokpoppen: 10,2%
Schimmenspel: 9,9%
Andere systemen: 8,8%
Staaftoppen: 7,5%
Marionetten: 7,1%

De handpop blijkt het meest populaire systeem. De verklaring hiervoor ligt in de relatief eenvoudige constructie, de schijnbaar erg eenvoudige manipulatie en de compacte transportomstandigheden die dit systeem vraagt. Marionetten bengelen aan de staart, om precies de tegenovergestelde redenen.

MATERIALEN

Het haalbaarheidsonderzoek was in de eerste plaats ingegeven vanuit begrippen en denkkaders uit de cultureel-erfgoedsector. Die invalshoek zorgde rechtstreeks voor vragen over de aard van de gebruikte materialen. Dat bepaalt immers, in nauwe relatie tot de omstandigheden waarin deze bewaard worden, in grote mate, de levensduur van figuren. De meerderheid van de figurentheatermakers is – zoals gezegd, en in tegenstelling tot in het verleden – niet meer gespecialiseerd in één poppensysteem, dat stevast van dezelfde materialen en technieken gebruik maakt. Vandaag de dag bepalen deze theatermakers hun materiaalkeuze in functie van de voorstelling, de sfeer en het beschikbare budget. Tabel 5 biedt een overzicht van de soort materialen.

Tabel 5: materialen

hout, houtpasta: 28,2%
textiel, vilt: 20,9%
wegwerpvoorwerpen: 9,9%
latex: 9,3%
metalen: 7,2%
papier, karton: 7%
mousse: 5,7%
polyester: 4,5%
dierlijk materiaal: 3,9
plastic: 3,4%

OMVANG COLLECTIES

Het was bij aanvang van het haalbaarheidsonderzoek ronduit onmogelijk te zeggen wat de precieze omvang was van de figurentheatercollecties in Vlaanderen. Een beperkt aantal collecties zijn in musea ondergebracht, zoals het Huis van Alijn (Gent), het Volkskundemuseum Antwerpen (dat een onderdeel is geworden van het Museum aan de Stroom) en de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Brussel). Het grootste aandeel wordt echter beheerd door de theatermakers zelf. Het ontbreken van inventarissen bij zowat alle gezelschappen bemoeilijkte de schattingen. Een aantal respondenten gaven een grootorde aan, sommige gebruikten hiervoor 'kamers' of 'kubieke meters' als maateenheid. Gezien de omvang van sommige collecties, stellen de respondenten de vraag naar de zin van een inventaris – want die bevindt zich meestal in hun hoofd. Tabel 6 geeft alvast een ruwe schatting. Opnieuw een uitdaging voor Het Firmament.

Maar de vraag die op ieders lippen lag, was over hoeveel 'materiaal' het nu uiteindelijk ging. Ook op deze vraag kon niemand bij aanvang van het haalbaarheidsonderzoek een antwoord geven. Gezien de lange geschiedenis van het figurentheater in ons land, bestond het vermoeden dat het volume aan figurentheatererfgoed navenant moest zijn. Vragen naar hoeveelheid, aard en de precieze locatie werden dus van meet af aan meegenomen in het onderzoek. Van schatting evolueerde het naar registratie. Dat is immers het fundament van elke gedegen erfgoedwerking. Vandaar dat Het Firmament er onophoudelijk op hamerde: het overzicht van collecties en archieven is de basis voor behoud en beheer, onderzoek, en het gebruik ervan in o.a. publiekswerking. De organisatie spoorde theatermakers aan om hun collecties te signaleren, waarna er werk gemaakt werd van de registratie op collectieniveau. Zo'n overzicht is trouwens van

onschatbare waarde voor wetenschappelijk onderzoek en nieuwe samenwerkingsverbanden binnen de theatersector. Op het einde van het haalbaarheidsonderzoek, in september 2009, stond de teller al op 16.600 figuren, 180 meter papier archief, duizenden rekwisieten en 5.000 boeken.

Dit overzicht gaat echter helemaal voorbij aan het zogenaamd immateriële figurentheatererfgoed. Daaronder wordt alles begrepen dat zich in het hoofd, het hart en –vooral – de vingers van de theatermakers bevindt. Denk aan verhalen, sociale gewoontes, anekdotes, tradities en spel- en maaktechnieken. Dit inzicht kwam door de UNESCO-conventie uit 2003 voor 'de bescherming van immaterieel erfgoed' plots in het vizier, en verruimde ontegensprekelijk het erfgoedparadigma, ook hier in Vlaanderen.

Tabel 6: schatting aantal figuren

0 - 10: 6,3%
10 - 20: 10,4%
20 - 30: 14,7%
30 - 40: 6%
40 - 50: 8,3%
50 - 100: 6,2%
100 - 200: 14,6
200 - 500: 10%
500 - 1000: 7%
> 1000: 4%
Onbekend: 12,5%

Roel Daenen verrichte van oktober 2005 tot oktober 2006 de eerste fase van het haalbaarheidsonderzoek bij Het Firmament. Momenteel is hij werkzaam bij FARO als coördinator van de Erfgoeddag.